

УДК 94(477): 061.22

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО
ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРОЦЕСІ СО-
ЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

Кушлакова Н. М., канд. іст. наук, доц.
(Західнодонбаський інститут МАУП, Павлоград)

Вивчено структурно-функціональні зміни Катеринославського відділення Російського технічного товариства (КВ РТТ) через призму перетворень у соціальній структурі міста Катеринослава, викликаних соціально-економічними процесами. Досліджено вплив урбанізаційних процесів, що відбувалися на Півдні Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., на кількісний та якісний склад, напрями діяльності та конкретні справи КВ РТТ.

Ключові слова: Російське технічне товариство, Катеринославське відділення РТТ, соціальні процеси на Півдні Росії

В другій половині XIX ст. в Російській імперії завершується промисловий переворот, який ознаменувався переходом до машинної індустрії з використанням парового двигуна, а основним промисловим паливом стало кам'яне вугілля. Економічний розвиток будь-якої держави того часу визначали такі галузі важкої промисловості, як вугільна, залізорудна, металургійна, машинобудівна. Найбільш інтенсивно починає розвиватись Південь Російської імперії, а саме Донецько-Криворізький залізорудний басейн – головна вугільно-металургійна база країни.

Тому в цей період активно починає розвиватись вся Катеринославська губернія та й сам Катеринослав, зокрема, який ще на початку століття був звичайним пересічним містом Російської імперії. Найбільш активний розвиток міста починається з відкриттям Криворізького залізорудного родовища та початком спорудження (в 1884 р.) залізниці Донбас-Катеринослав, що в свою чергу привело

до будівництва найбільших металургійних заводів краю.

Вже в кінці XIX ст. в місті налічувалось «69 фабрик и заводов, с ежегодным производством на 9 млн. руб. и с 5-6 тыс. рабочих. Главнейшие: Александровский-Южнороссийский рельсопрокатный, железодельный и механический завод акционерного общества Брянских заводов; 7 паровых мельниц; трубопрокатный завод; 2 табачных фабрики; 4 завода чугунолитейных и земледельческих орудий; 9 паровых лесопилен; 4 пиво- и медоваренных завода. Всего торговых и промышленных заведений, крупных и мелких, 904» [14].

З розвитком промисловості та всього міста в цілому змінюється й соціальний склад населення, зростає шар освічених людей, представників наукової й технічної інтелігенції, що викликає її гуртування за корпоративними інтересами. У Катеринославі закономірно виникають громадсько-наукові об'єднання: 1) Товариство катеринославських ліка-

рів (1874 р.), яке мало на меті об'єднання лікарів міста для підтримки їх діяльності та вирішення різноманітних професійних проблем; 2) Катеринославське юридичне товариство (1898 р.), метою створення якого було вивчення права та розповсюдження юридичних знань серед населення міста; 3) Катеринославське наукове товариство (1901 р.), головна мета діяльності якого полягала у сприянні розповсюдженню знання серед пересічних громадян міста.

На початку ХХ ст. у Катеринославі крім КВ РТТ, метою якого було сприяння розвитку техніки та технічної промисловості регіону, почали діяти ще декілька науково-технічних товариств, таких як Катеринославське відділення Російського металургійного товариства (1912 р.), Товариство гірничих інженерів, що закінчили Катеринославський гірничий інститут (1911 р.), Науково-технічне товариство при Катеринославському гірничому інституті.

Першим же науково-технічним товариством міста стало Катеринославське відділення Російського технічного товариства (КВ РТТ). Історичних розвідок, присвячених процесу виникнення та діяльності Катеринославського відділення Російського технічного товариства (КВ РТТ), на сучасному етапі відомо небагато. До останнього часу це були праці В.С. Савчука та Н.М. Кушлакової [10-12], в яких розглянуто в історичній послідовності процес виникнення, відкриття та діяльності в перші роки його існування. Останнім часом вийшла з друку монографія П.О. Чернобая, в якій розглянуто деякі напрями діяльності КВ РТТ та участь у ньому вчених Катеринославського вищого гірничого училища [13].

Розвиток Катеринославського відділення Російського технічного товариства через призму перетворень у

соціальної структури міста, що відбувалися в м. Катеринославі на рубежі ХІХ-ХХ століть, став предметом нашого дослідження. Причому ми мали на меті провести детальний аналіз різноманітних процесів та явищ стосовно діяльності і розвитку Катеринославського відділення Російського технічного товариства в контексті урбаністичних процесів в регіоні, викликаних соціально-економічними процесами.

Як відомо, КВ РТТ було засновано в 1892 р., але розпочало свою роботу з деяких формальних причин лише через два роки. Відомості про діяльність відділення за наступні шість років досить скупі, практично відсутні. Відомо, що на 1 січня 1895 р. до складу Катеринославського відділення входило 43 особи, за звітний період проведено 6 засідань загальних зборів та 7 засідань Ради відділення [1]. Надалі ж діяльність КВ РТТ практично припиняється. Однією з можливих і найбільш вірогідних причин цього явища може слугувати відсутність в Катеринославі необхідної кількості представників технічної інтелігенції.

Другий, найбільш активний період діяльності Катеринославського відділення почався в 1899 р. після відкриття в Катеринославі Вищого гірничого училища (КВГУ), на що вказував в своїй роботі А.Ф. Родзевич-Белевич, говорячи, що вже в 1901 р. *«...Отделение функционировало правильно, проявило оживленную деятельность и насчитывало 84 действительных члена»* [9, С. 398]. Кількісний склад будь-якого товариства якнайкраще віддзеркалює ті соціально-політичні події, що відбуваються в суспільстві, тому й КВ РТТ не стало виключенням. В різні роки його діяльності кількісний склад то зменшувався, то збільшувався, але свого мінімуму від досяг після революційних

подій 1905 р. (77 осіб станом на 1.01.1906 р.) [5] (див. рис. 1).

Аналогічна ситуація склалася й з початком Першої світової війни, коли кількість членів товариства становила 99 осіб станом на 1.01.1916 р. [4, С. 1]. Але подальші події, пов'язані з лютневою буржуазно-демократичною революцією, суттєво не вплинули на кількісний склад товариства, діяльність якого навпаки навіть поживавилась. Журнали засідань загальних зборів членів КВ ІРТТ за 1916-1917 рр. та звіт про

діяльність товариства за 1916 р. дають змогу проаналізувати як кількісний, так і якісний склад товариства за означений період.

Так, якщо на початок 1916 р. в товаристві налічувалось, як вже було зазначено вище, 99 осіб дійсних і почесних членів, то на протязі року знову було прийнято до складу КВ ІРТТ 27 членів, а вибуло 28 осіб, тому на початок (на 1 січня) 1917 р. маємо в складі товариства 98 членів, 2 з яких почесні.

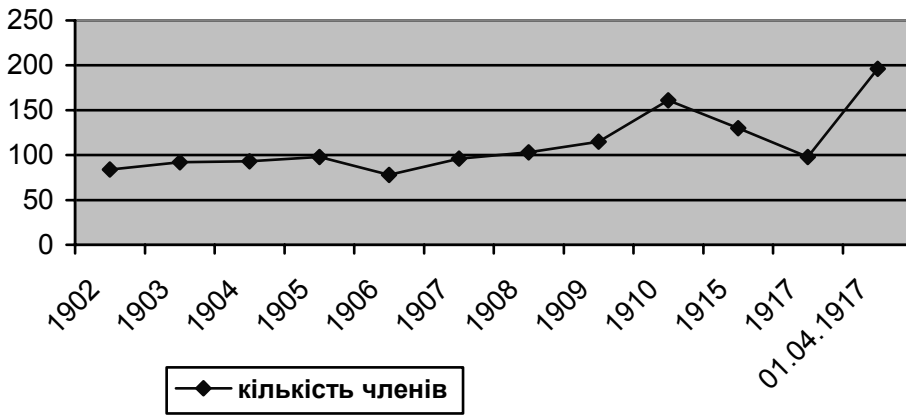

Рис. 1 Динаміка змін чисельного складу членів Катеринославського відділення Російського технічного товариства за 1901-1917 рр.

Докорінно ситуація змінюється за три наступних місяці – стомлена війною та суспільно-політичними подіями в державі інтелігенція міста знову починає активно працювати, звернувшись до свого осередка науково-технічної думки – Катеринославського відділення технічного товариства. Кількість членів відділення збільшується за такий короткий термін вдвічі й на 1 квітня 1917 р. становить 197 осіб.

Нові соціально-економічні умови, зокрема бурхливий розвиток промисловості, привели до збільшення населення міста (за 25 років з 1885 р. до 1900 р. населення Катери-

нослава збільшилося з 47 тис. до 180 тис.), а також викликали нагальну потребу в освічених технічних кадрах. Тому в 1899 р. в губернському промисловому центрі відкривається Катеринославське вище гірниче училище, яке в 1912 р. перетворюється в Гірничий інститут. Місто поповнюється значною групою кваліфікованих гірничих інженерів та інших представників технічної інтелігенції. Тож, мабуть, не випадково цей процес викликав активізацію діяльності Катеринославського відділення та вплинув не лише на його кількісний, а й на якісний склад (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка змін якісного складу членів Катеринославського відділення Російського технічного товариства у 1905-1917 рр.

<i>Освіта членів КВ РТТ</i>	<i>1.01.1905</i>	<i>1.01.1906</i>	<i>1.01.1915</i>	<i>1.01.1917</i>	<i>1.04.1917</i>
Інженери-технологи	29	19	37	29	56
Інженери шляхів сполучення	22	16	20	13	16
Інженери-електротехніки	3	3	3	11	11
Інженери іноземні	2	3	11	11	6
Гірничі інженери	15	13	17	10	21
Особи без вищої освіти	-	-	-	8	8
Кандидати університету	4	1	2	6	5
Інженери-будівельники	-	1	2	4	5
Цивільні інженери	3	2	2	4	6
Інженери-механіки	9	8	5	2	4
Професори та викладачі Гірничого інституту	-	-	2	-	7
Інженери (різноманітні галузі виробництва: архітектора, хімія)	5	5	3	-	15
Інженери-металурги	-	-	1	-	2
Керівничі кадри залізниці	-	-	-	-	8
Власники підприємств, начальники виробництв	-	-	16	-	10
Вільні особи	4	5	4	-	7
Інспектори, співробітники Міністерства Землеробства	-	-	1	-	5
Присяжні повірені	-	-	1	-	3
Кандидати наук (хімії, економіки, фіз.-мат наук)	1	1	2	-	2
Учителі, викладачі училищ	1	1	1	-	-
Всього	98	78	130	98	196

Потреба в спілкуванні та обміні думками з приводу вирішення нагальних потреб міста та місцевої промисловості стали причиною вступу до відділення великої кількості інженерів – представників різних галузей господарства.

Аналіз якісного складу членів Катеринославського відділення за період 1905-1917 рр. дасть деякі пояснення щодо змін у чисельному складі. Так, інженерів-технологів, інженерів-електротехніків, цивільних інженерів стало більше ніж удвічі (29 осіб проти 56, 3 проти 11 і 3 проти 6 відповідно). Як бачимо з табл. 1, до складу дійсних членів товариства в 1917 р. почали входити представники нових спеціальностей. Новітні досягнення науки й техні-

ки викликали появу нових галузей виробництва, а це, в свою чергу, вимагало співпраці науковців і практиків з одного боку, і підготовки фахівців з іншого.

Цікавим є той факт, що кількість інженерів-технологів у товаристві значно перевищувала кількість гірничих інженерів, що можна пояснити значною кількістю заводів у Катеринославі, на яких працювали саме інженери-технологи.

Як наголошувалося вище, відкриття Катеринославського вищого гірничого училища в 1901 р. мало пряме відношення до поновлення діяльності КВ РТТ в цей період. Тому дивним видається той факт, що в списках членів відділення, котрі додавались до щорічних звітів, ми знайшли лише декілька осіб, які

класифікували себе як викладача КВГУ (або Гірничого інституту): двоє – в 1915 р. та 7 – в 1917 р. (див. табл. 1). Насправді ж, у складі Катеринославського відділення було набагато більше професорів та викладачів Гірничого інституту – очевидно, що при складанні списків переважна більшість викладачів цього вищого навчального закладу вказувала лише свою професію, не акцентуючи увагу на місці своєї роботи. Це твердження буде нами надалі перевірене.

Розвиток міста Катеринослава та його промисловості привів до збільшення кількості населення та викликав зміни в його структурі. Місто починає розбудовуватись, а це в свою чергу вимагає наявності спеціалістів-будівельників. Тому не дивно, що у складі Катеринославського відділення з 1906 р. ми зустрічаємо інженерів-будівельників, кількість яких до 1917 р. збільшується з 1 до 5 осіб, а також інженерів-архітекторів (2 – у 1906 р. проти 5 – у 1917 р.)

Відмітимо вступ до складу КВ РТТ представників керівництва залізниці (8), власників підприємств різноманітних галузей господарства (10 – управляючі та начальники цехів і заводів, власники технічних контор).

Урбанізаційні процеси та проблеми, пов'язані зі зміною соціально-економічних умов, впливали на діяльність КВРТТ. З перших днів своєї активної діяльності (1901 р.) Катеринославське відділення першочергово опікувалось проблемами розвитку Півдня Росії взагалі та м. Катеринослава, зокрема. Пріоритетними в роботі засідань загальних зборів та зборів Ради були питання облаштування міста, покращення умов життя населення. Так, вже в 1901 р. членами відділення були розроблені й впроваджені в життя такі важливі для населення міста заходи, як відкриття трамвайної лінії Катеринослав-Нижньодніпровськ (зроблено також всі необхідні приблизні розрахунки), прокладання якісного водопроводу з використанням унормованих розмірів чавунних водопровідних труб [2]. Розробка питання водопостачання міста КВ РТТ здійснило настільки вдало, що отримало за ви-

конану роботу подяку Катеринославського міського голови [3, С. 103-104].

Це питання (водопостачання) залишалось в полі зору членів товариства протягом багатьох років. Відзначимо, зокрема, доповідь «Исследование воды реки Днепра, стоков впадающих в него, и колодцев на территории города Екатеринослава», зроблену в засіданні загальних зборів членів відділення 9.03.06 р. М.Д. Аверкієвим [6, С. 19-20], а також пропозицію інженера Леві на зборах 30.04.1909 р. щодо організації екскурсії в с. Кайдаки для огляду силової станції та дослідження стану фільтрів міського водопроводу [7, С. 376-377].

Не менш важливим для міста було й питання побудови якісних доріг. В засіданні загальних зборів членів відділення в січні 1906 р. було розгорнуто широку дискусію з приводу облаштування мостових міста після доповіді І.І. Тихонова «Про засоби боротьби з пилом». Резолюцією зборів стало рішення про вивчення можливостей побудови мостових в Катеринославі. Як відомо, до 1910 року в місті були замошені гранітними уламками всі вулиці [8, С. 13-15].

В квітні 1909 р. до Ради Катеринославського відділення надходить лист за № 2256 від 21.04.1909 р., в якому Земська управа звернулася до КВ з проханням «*поставить на разрешение Технического общества вопрос: можно ли присоединить к междугородному телефону предполагаемый к постройке в уезде земский телефон, если по узду будут стальные провода или необходимо для главной линии Екатеринослав-Никополь хромо-алюминиевая проводка...*» [7, С. 376-377]. Після обговорення вказаної проблеми до Управи відправлено листом резолюцію за №103 від 29.04.1909 р., в якому було зроблено оцінку позитивних і негативних наслідків приєднання земського телефону до міжміської телефонної лінії за вказаних умов.

Структура КВРТТ змінювалася не тільки за інтересами її членів, а й відповідно до вимог та нових завдань, які ставило перед ним місто, що перебувало в процесі соціально-економічних змін. Як відомо з протоколів засідань товариства за 1916 р., Катеринославсь-

ке відділення мало два відділення: електротехнічне (голова М.О. Іванов, секретар Г.Є. Євреїнов) і Постійна комісія з технічної та професійної освіти (голова К.І. Попель, секретар І.М. Лядков). На протязі звітного періоду електротехнічний відділ провів 8 засідань, в яких було оприлюднено й обговорено 8 доповідей, а Постійною комісією з технічної та професійної освіти – 5 засідань, де заслухано 7 доповідей.

У 1917 р. були організовані й розпочали свою діяльність три нові відділи: будівельно-дорожній (голова Д.В. Андожський) – проведено 4 засідання, механічний і хіміко-металургійний (голова П.Г. Рубін) – проведено 2 засідання.

Стосовно діяльності знову створених відділів хочеться відмітити деякі з основних питань, які розроблялися:

- у хіміко-металургійному відділі: сучасний стан металографії в заводській справі (на прикладі Брянського, Нікопольського, Маріупольського та Каменського металургійних заводів);

- у будівельно-дорожньому відділі: питання залізничного будівництва взагалі та «возвышения наружного рельса в кривых».

Крім відділів активну роботу в товаристві виконували тимчасові Комісії, які періодично створювались для вирішення нагальних питань міста чи регіону в цілому. Так, в 1916 р. була створена лише одна комісія такого призначення – Комісія «по устройству оградительной от наводнения дамбы у поселка Амур». У 1917 р. працювало дві таких комісії: Комісія з питання шлюзування Дніпра та Комісія з питання реорганізації технічної освіти стосовно потребам краю.

Проблема вод Дніпра завжди хвилювала членів товариства. Результатом роботи вище згаданих комісій стала, зокрема, розроблена ними програма, яка передбачала довгострокове вивчення таких питань:

1. Значення шлюзування Дніпра для шляхів сполучення;

2. Вплив шлюзування на промисловість краю;

3. Значення шлюзування для розвитку земельного покращення;

4. Вплив шлюзування на колонізацію краю.

За цією програмою в 1916 р. було зроблено в засіданнях загальних зборів членів КВ 2 доповіді (М.Є. Долгов), в 1917 р. – 6 доповідей (В.Л. Ніколаї, А.В. Новак, М.О. Іванов, П.Є. Голосов, М.Є. Долгов). До речі, серед програм шлюзування Дніпра, поданих на розгляд Міністерства, була програма В.Л. Ніколаї.

Крім вищезгаданих проблем в засіданнях загальних зборів членів КВ РТТ проводилась активна робота з вирішення наступних важливих для життєдіяльності населення міста й краю питань:

- про відкриття Інституту шляхів сполучення в м. Катеринославі, про залізничне будівництво й облаштування нових залізниць (1916 р.).

- питання реорганізації технічної освіти стосовно потребам краю: відкриття електро-монтажних курсів для жінок, про організацію Союзу інженерів, відкриття середнього технікуму технічного товариства (реорганізація курсів п. Коробочкіна) (1917 р.).

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що Катеринославське відділення Російського технічного товариства в своїй діяльності першочергове місце віддавало вирішенню тих проблем, які виникали у процесі урбанізації краю, в процесі зміни соціально-економічних перетворень Катеринослава, які сприяли його становленню як промислового мегаполісу. Зміни чисельного та якісного складу КВ РТТ, напрями його діяльності та конкретні справи відбивали, зокрема, ті соціально-економічні перетворення на Півдні Російської імперії та у Катеринославі, які були викликані урбанізаційними процесами в цьому регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Отчет о деятельности ЕО РТО за 1894 г. // Записки ИРТО. – 1895. – № 9. – С. 10-85.

2. Отчет о деятельности ЕО РТО за 1901 г. // Записки ИРТО. – 1902. – № 9-10. –

С. 132-146.

3. Отчет о деятельности ЕО РТО за 1902 г. // Записки ИРТО. – 1903. – № 8-9. – С. 98-117.

4. Отчет о деятельности ЕО РТО за 1916 год // Записки Екатеринославского отделения РТО. – 1918. – № 1-12. – С. 1-5.

5. Протоколы заседаний общих собрания членов ЕОРТО // Записки Екатеринославского отделения РТО. – 1905. – № 3/4. – 40 с.

6. Протоколы заседаний общих собраний членов ЕОРТО // Записки Екатеринославского отделения РТО. – 1906. – № 3-5. – С. 19-20.

7. Протоколы заседаний общих собраний членов ЕОРТО // Записки Екатеринославского отделения РТО. – 1909. – № 7-8. – С. 376-377.

8. Протоколы заседаний общих собраний членов ЕОРТО // Записки Екатеринославского отделения РТО. – 1906. – № 1-2. – С. 13-15.

9. Родзевич-Белевич А. Ф. Краткий обзор деятельности Екатеринославского отделения Русского технического общества за последнее десятилетие / А. Ф. Родзевич-Белевич // Записки ЕОИРТО. – 1909. – № 7-8. – С. 397-401.

10. Савчук В.С. Екатеринославское отделение русского технического общества:

основные направления и итоги деятельности / В. С. Савчук // Нариси з історії природознавства і техніки. – К.: Наук. думка, 1994. – Вип. 41. – С. 87-101.

11. Савчук В.С. Первые инженерные собрания и общества в Российской империи / В. С. Савчук // Вопросы истории естествознания и техники. – М.: Наука. – 1992. – № 1. – С. 105-111.

12. Савчук В.С. Створення та перші роки діяльності Катеринославського відділення Російського технічного товариства / В.С. Савчук, Н.М. Кушлакова // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Д.: Національний гірничий університет, 2009. – Вип. 6. – С. 130-138

13. Чернобай П.О. Катеринославське відділення Російського технічного товариства і діяльність у ньому викладачів Катеринославського вищого гірничого училища / П.О. Чернобай. – Д.: Національний гірничий університет, 2009. – 76.

14. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб.: 1890-1907.

Кушлакова Н.М. Структурно-функциональные изменения Екатеринославского отделения Русского технического общества в процессе социально-экономических преобразований. *Изучены структурно-функциональные изменения Екатеринославского отделения Русского технического общества (ЕО РТО) через призму преобразований в социальной структуре города Екатеринослава, вызванных социально-экономическими процессами. Исследовано влияние урбанизационных процессов, которые происходили на Юге Российской империи в конце XIX – начале XX ст., на количественный и качественный состав, направления деятельности и конкретные дела ЕО ИРТО.*

Ключевые слова: Русское техническое общество, Екатеринославское отделение РТО, социальные процессы на Юге России

Kushlakova N.M. Structural and functional changes of Ekaterinoslav Department Russian Technical Society in the process of socio-economic. Transformations. *Were studied the structural and functional changes Ekaterinoslav Department Russian Technical Society (ED IRTS) through the prism of changes in the social structure of the city Ekaterinoslav caused by socio-economic processes. Were investigated the influence of urbanization processes that took place in the South of the Russian Empire in the late XIX - early XX century, on qualitative and quantitative composition, activities and specific actions ED IRTS.*

Keywords: Russian Technical Society, Yekaterinoslav office RTS, social processes in the South of Russia